

Sveučilište u Zagrebu
Prirodoslovno-matematički fakultet
Geološki odsjek
Mineraloško-petrografski zavod

FIZIČKA SVOJSTVA MINERALA

Mineralogija ZOK

Prof. dr. sc. Nenad Tomašić

Sadržaj

- kristalni habitus, kristalni agregati
- gustoća/specifična težina
- kalavost
- lučenje
- lom
- tvrdoća
- sjaj
- boja
- crt

Značaj fizičkih svojstava minerala

- odraz kemijskih i strukturnih obilježja minerala
- veliki dio fizičkih svojstava može se odrediti opažanjem na uzorcima ili jednostavnim testovima
→ značajno za brzo raspoznavanje minerala

Pojavni oblici minerala

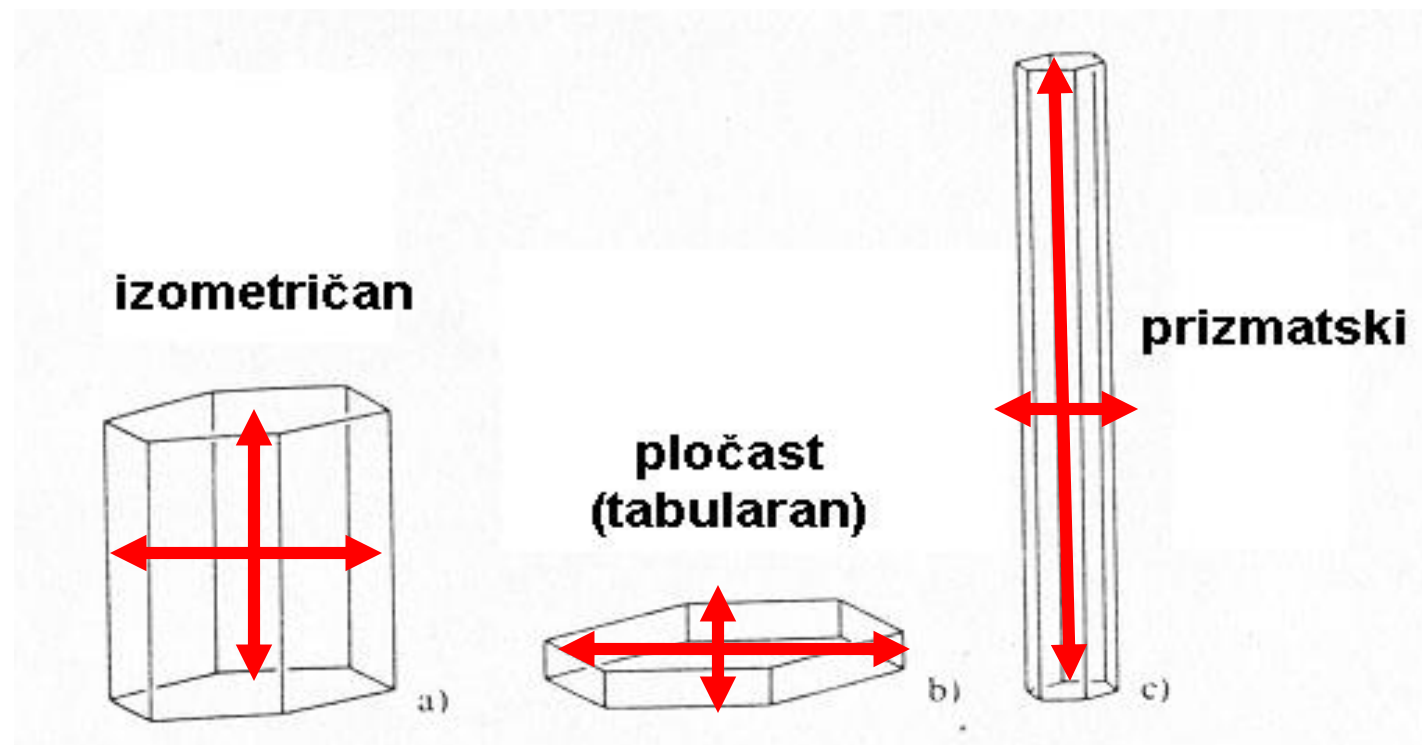
- izgled (habitus) pojedinog kristala ili način na koji je međusobno sraslo više pojedinačnih kristala → značajni kod određivanja minerala u uzorku
- posljedica njihove unutarnje građe ali i uvjeta nastanka minerala

Minerali se mogu pojavljivati kao:

- a) pojedinačni kristali
- b) mineralni agregati (polikristalni uzorci)

Kristalni HABITUS

- opisuje relativnu veličini ploha na kristalu
→ opći oblik kristala

Mineralni agregati

- Mineralni agregati (nakupina više mineralnih jedinki) mogu biti:
  - a) monomineralni (sadrže samo jednu mineralnu vrstu)
  - b) polimineralni (sadrže više mineralnih vrsta)

Pojavni oblici mineralnih agregata

- oblikom i međusobnim odnosom kristala koji ih sačinjavaju agregat može biti:

1. dendritičan (drvolik)
2. mrežast
3. druzast – površina agregata pokrivena sitnim kristalima (druza)
4. pločast, listićav, tinjčast

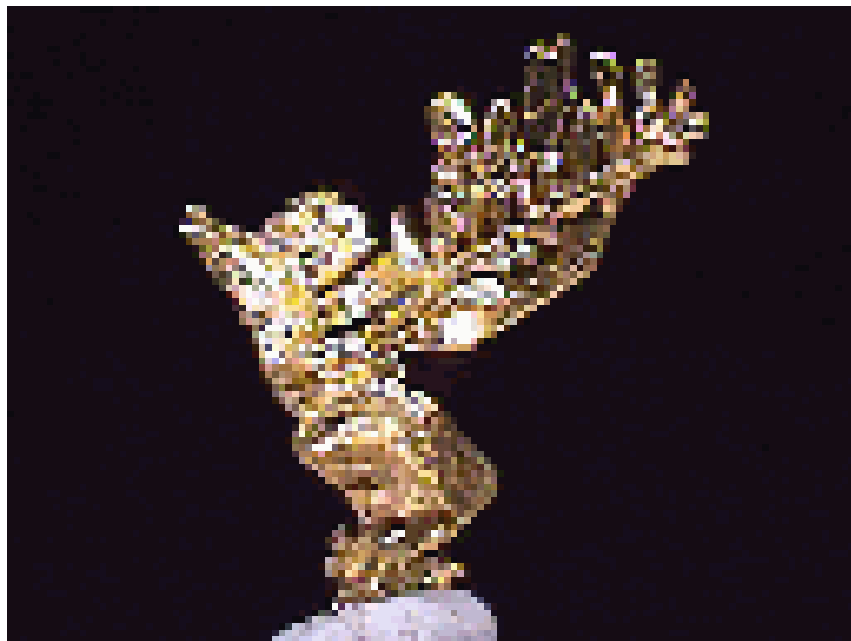
Pojavni oblici mineralnih agregata

5. radijalan (zrakast)
6. globularan, grozdast (radijalni mineralni agregati tvore kuglaste grupe)
7. bubrežast (radijalni kristalići tvore okruglaste mase izgleda bubrega)
8. zrnat
9. stalaktitičan
10. koncentričan
11. pizolitičan (okrugle mase veličine graška)
12. oolitičan

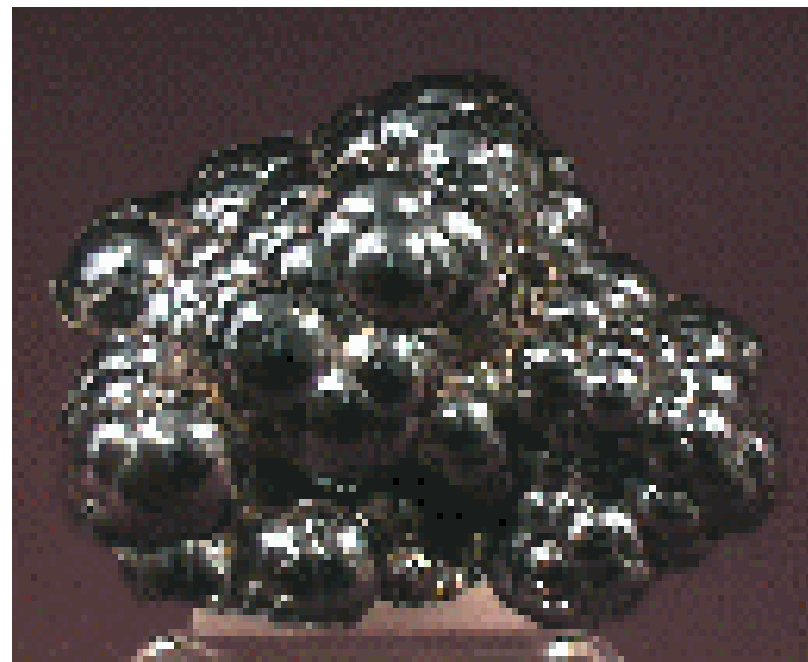
Pojavni oblici mineralnih agregata

13. masivan (kompaktan agregat bez vidljivih kristalnih ploha)
14. geoda – šupljina u stijeni obložena mineralnom tvari, no nije u potpunosti ispunjena
15. konkrecija – masa nastala taloženjem materijala oko jezgre

Ovisnost fizičkih svojstava o kristalografskom smjeru

SKALARNA SVOJSTVA – ne ovise o smjeru, npr. gustoća

VEKTORSKA SVOJSTVA – veličina promatranog svojstva ovisi o kristalografskom smjeru, npr. kalavost, tvrdoća, brzina širenja svjetlosti kroz mineral, toplinska i električna vodljivost itd.

Gustoća

$$\rho = m/V \text{ [gcm}^{-3}\text{]}$$

- gustoća ovisi o:
  - a) vrsti atoma od koje je mineral građen
  - b) načinu na koji su atomi međusobno posloženi u strukturi

SPECIFIČNA TEŽINA = omjer mase tvari i mase vode
(t=4°C) jednakog volumena

Određivanje gustoće:

1. piknometar
2. teške tekućine
3. Bermanova vaga (torzijska vaga)
4. gustoća iz strukture

- kod određivanja gustoće uzorak mora biti:

homogen i čist

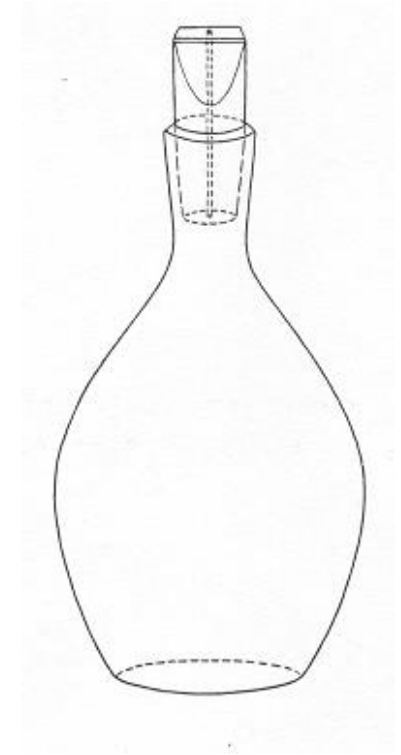
bez pukotina i šupljina

volumena oko 1 cm^3

PIKNOMETAR

Važemo:

- suhi piknometar (P)
- piknometar+uzorak (M)
- piknometar+uzorak+voda (S)
- piknometar+voda (W)

$$\rho = \frac{m}{V} = \frac{(M - P)}{m_v / \rho_{v_t}} = \frac{(M - P)}{[W - (S - (M - P))] / \rho_{v_t}}$$

$$\rho = \frac{(M - P)}{(W - S + M - P)} \cdot \rho_{v_t}$$

TEŠKE TEKUĆINE

- tekućine s relativno velikom gustoćom
- tri slučaja:

$$\rho_m > \rho_t \text{ mineral tone}$$

$$\rho_m < \rho_t \text{ mineral pluta}$$

$$\rho_m = \rho_t \text{ mineral lebdi}$$

bromomoform $2,89 \text{ gcm}^{-3}$

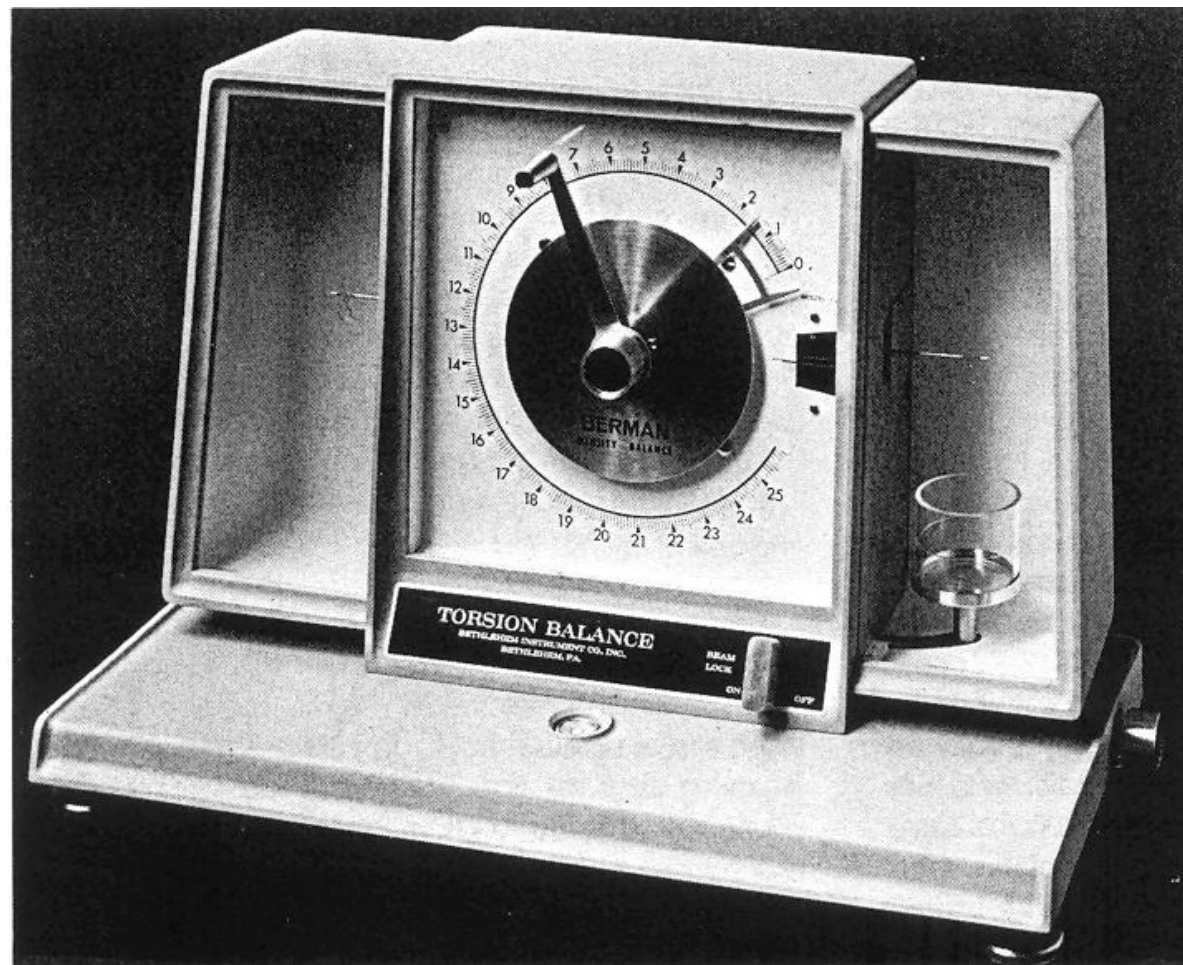
metilen-jodid $3,33 \text{ gcm}^{-3}$

Clerici-eva otopina $4,2 \text{ gcm}^{-3}$

- za dobivanje odgovarajuće gustoće, razrjeđuju se otapalima:
etilni alkohol, benzen, aceton, voda

BERMANOVA VAGA

- određuje se specifična težina tako da se mjeri masa uzorka u zraku te u vodi

IZRAČUN GUSTOĆE IZ STRUKTURE (računska/teoretska gustoća)

$$\rho = \frac{M \cdot Z}{V \cdot N}$$

M – molarna masa spoja

Z – broj formulskih jedinki po jediničnoj ćeliji

V – volumen jedinične ćelije

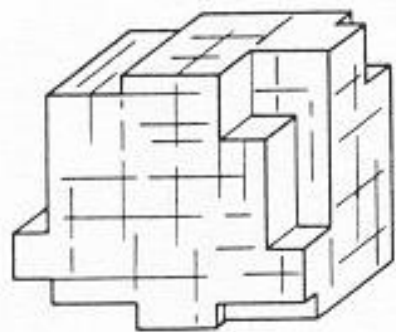
N – Avogadrov broj ($6,022 \times 10^{23} \text{ mol}^{-1}$)

KALAVOST

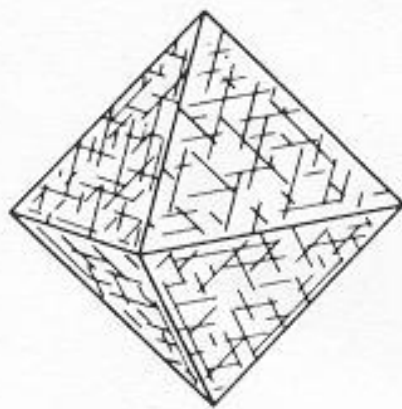
- pucanje minerala duž strogo definiranih kristalografskih smjerova uslijed djelovanja sile
- posljedica je slabijih veza ili postojanja defekata u strukturi duž određenih kristalografskih smjerova
- nemaju svi minerali kalavost
- kalavost se opisuje **KVALITETOM I KRISTALOGRAFSKIM SMJEROM** (paralelno s određenim mrežnim ravninama u strukturi)

Kalavost može biti (**kvaliteta**):

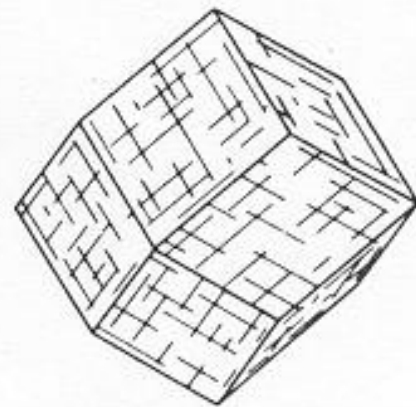
- a) savršena (izvrsna) npr. tinjci {001}, fluorit {111},
kalcit {1011}
- a) dobra npr. pirokseni {110}
- b) zamjetna npr. aragonit {010}
- c) nesavršena (slaba) npr. cirkon {010}

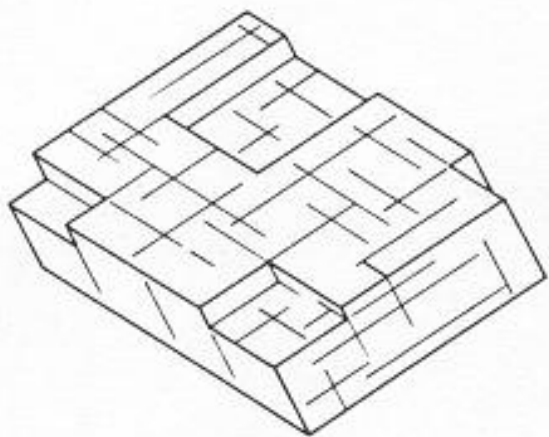
(a)

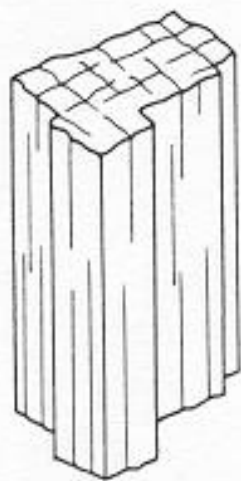
(b)

(c)

(d)

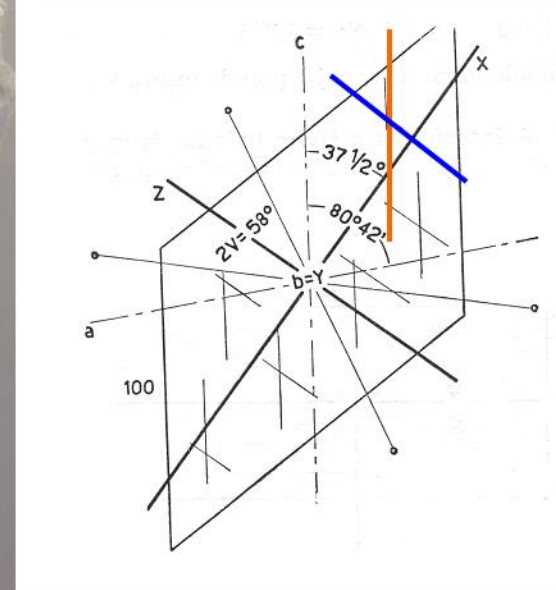
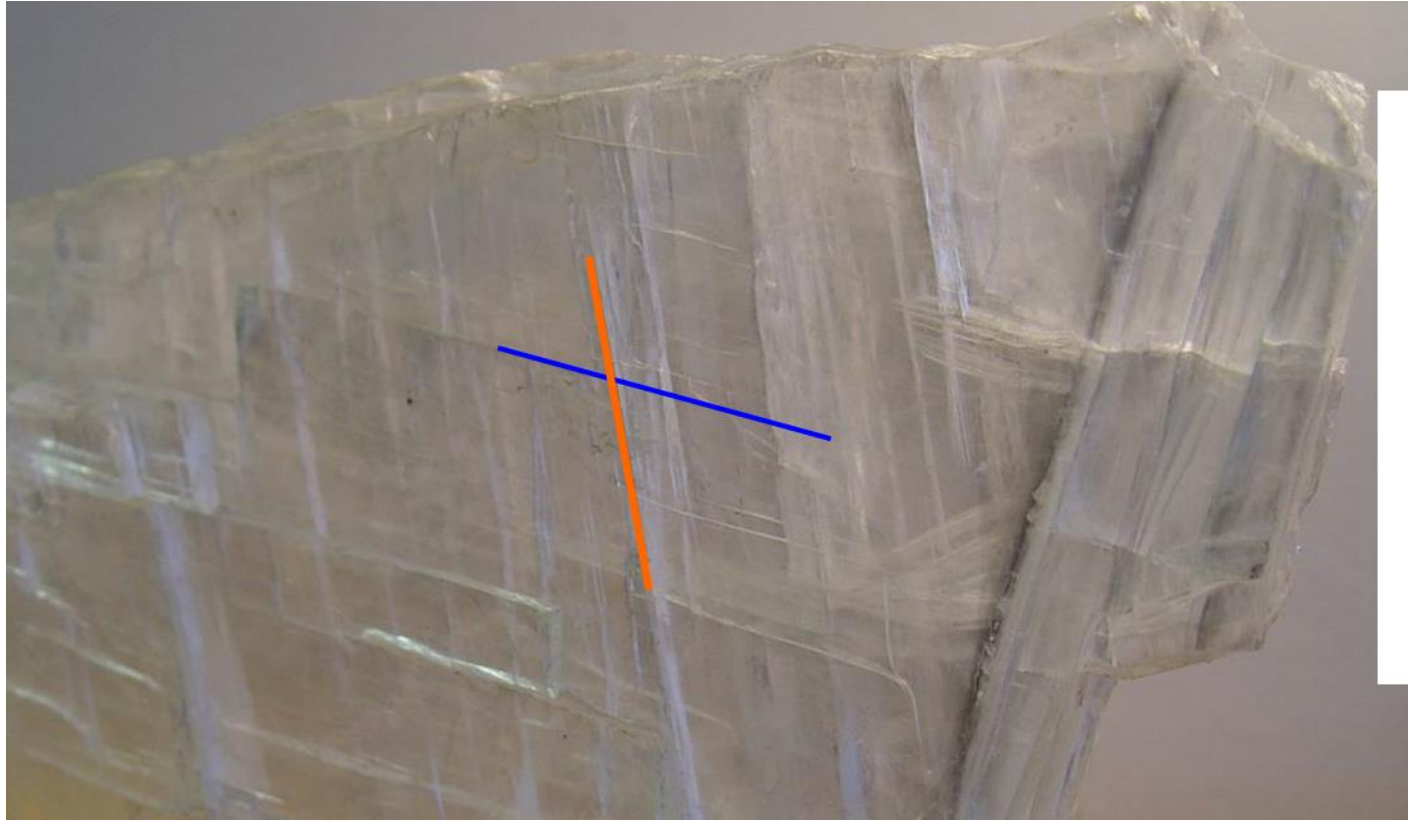

(e)

(f)

Primjer kalavosti – gips: kalavost po kalavost po
 $\{010\}$, $\{100\}$, $\{\bar{1}11\}$

LOM

- pucanje minerala duž slučajnih, nekristalografskih, smjerova

Može biti:

- a) školjkast npr. opal, vulkansko staklo
- b) oštar
- c) nepravilan

LUČENJE

- pucanje minerala duž ravnina strukturnih slabosti = pucanje duž kristalografskih smjerova
- uzrok: tlak, sraslaci, eksolucije
- slično je kalavosti, no postoje razlike:
  1. ne javlja se na svim uzorcima pojedinog minerala za kojeg je karakteristično, već samo kod onih koji su npr. došli pod utjecaj tlaka

2. postoji ograničeni broj ploha lučenja

Primjeri:

magnetit {111}

pirokseni {001}

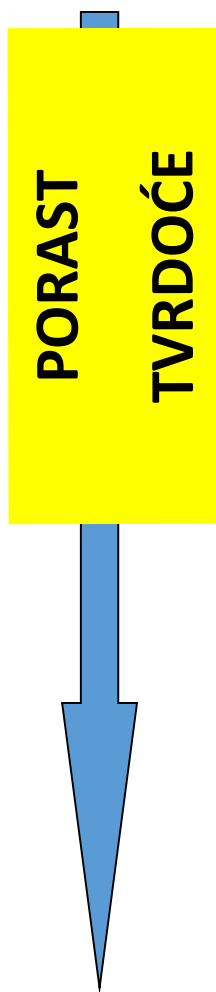
korund {1011}

TVRDOĆA

- otpor koji glatka površina minerala pruža pri grebanju
- stupanj tvrdoće određuje se promatrajući s kojom lakoćom (ili težinom) pojedini mineral grebe neki drugi mineral, odnosno ga se samog može zagrebat
- F. Mohs (1824.) – odabrao je niz od 10 čestih minerala, pomoću kojih se usporedbom može odrediti **relativna** tvrdoća pojedinog minerala

Mohsova skala tvrdoće

1. talk
2. gips
3. kalcit
4. fluorit
5. apatit
6. ortoklas
7. kvarc
8. topaz
9. korund
10. dijamant

RELATIVNA TVRDOĆA pojedinog minerala određuje se provjerom koji mineral iz Mohsove skale može, a koji ga ne može zagrebat.

- uzorak mora biti **SVJEŽ!**

nokat ~2

bakreni novčić ~3

džepni nožić ~5

staklo ~ 5 1/2

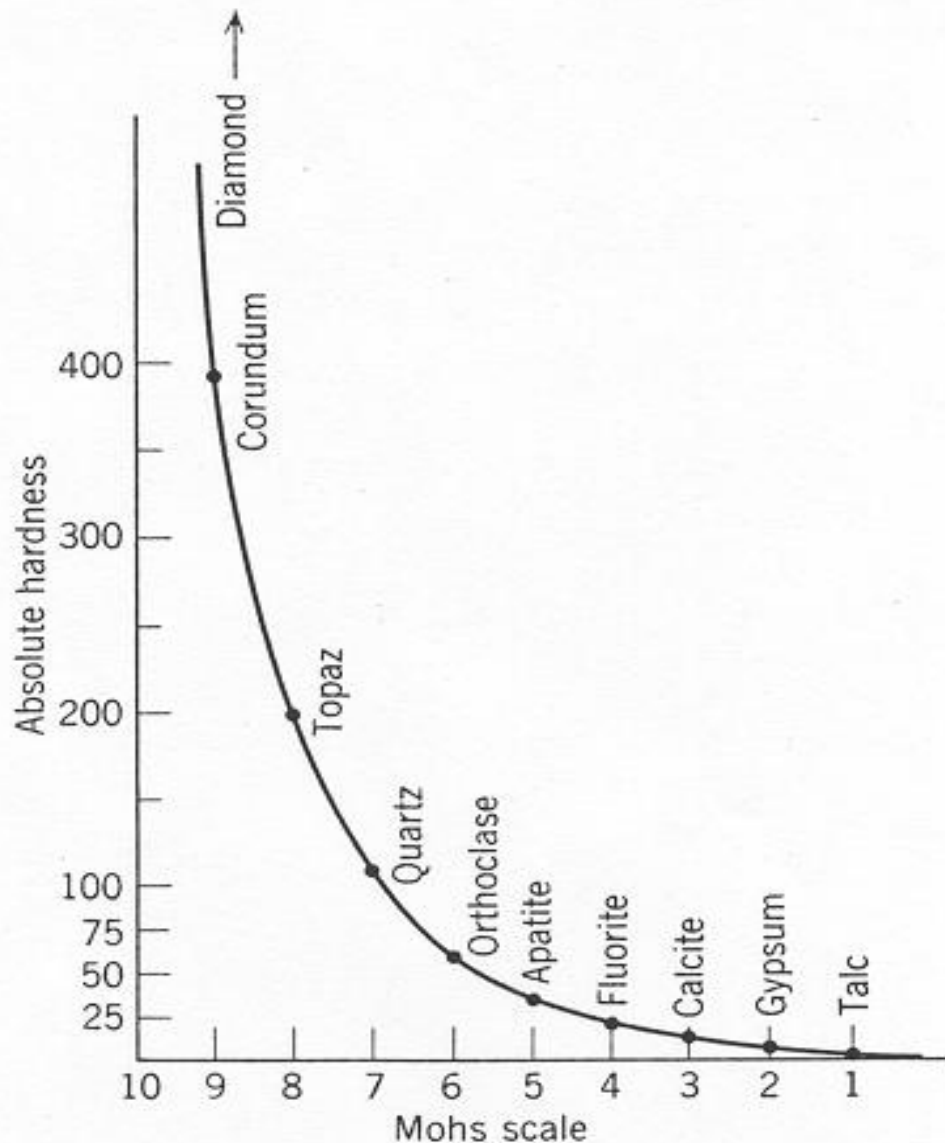
Metode određivanja (apsolutne) tvrdoće:

1. Metoda paranja (grebanja)

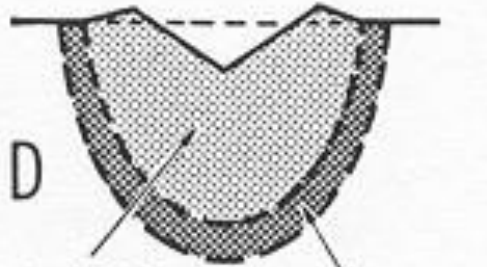
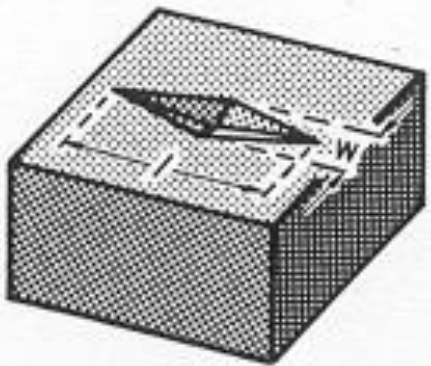
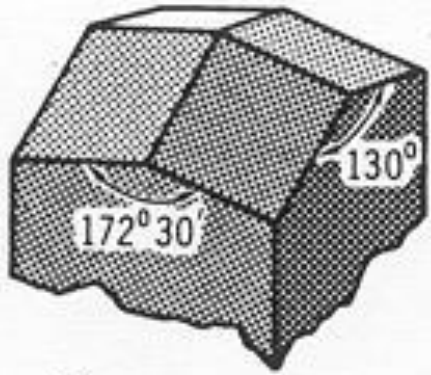
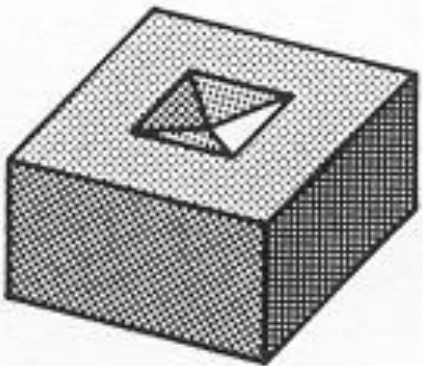
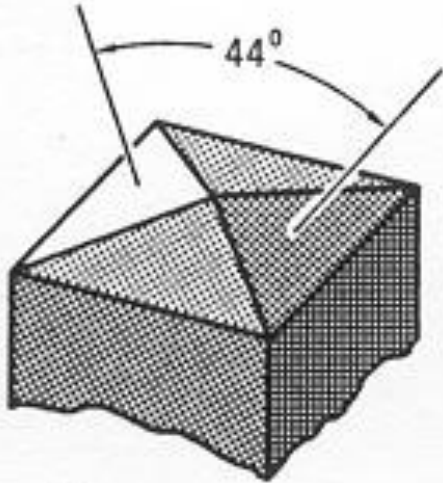
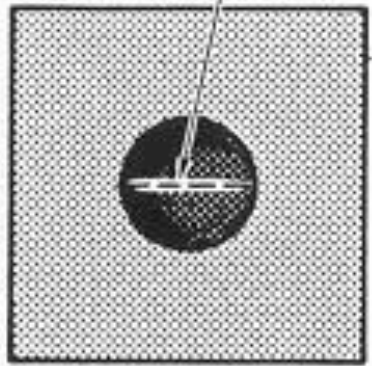
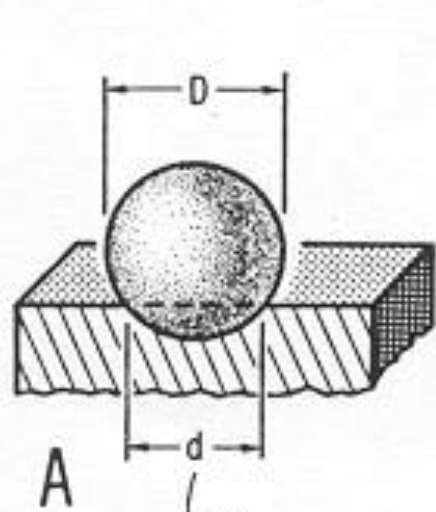
2. Metode utiskivanja

npr. po Vickers-u = utiskuje se dijamantna kvadratna prizma (mjeri se veličina utiska i primijenjeno opterećenje)

3. Metoda brušenja (Rusiwalova metoda)

Metode utiskivanja

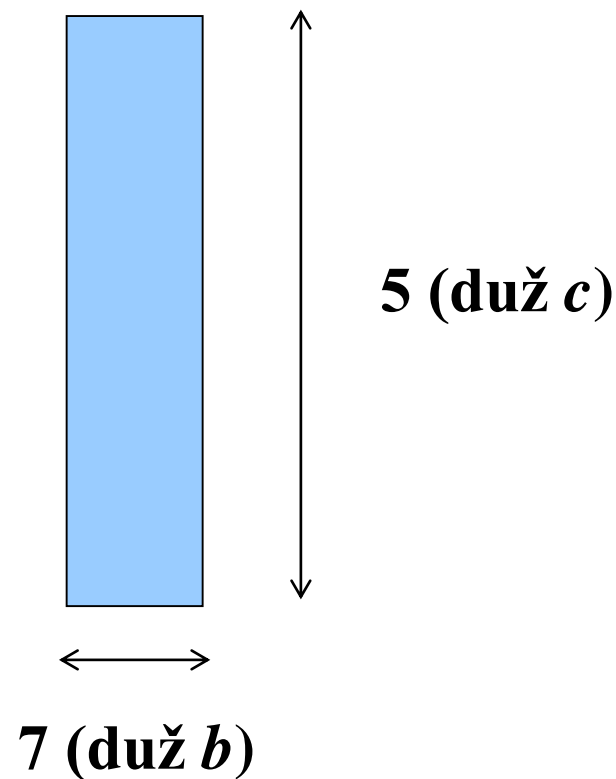
PLASTIC DEFORMATION

ELASTIC DEFORMATION

- tvrdoća je vektorsko svojstvo
- kristali mogu pokazivati različiti stupanj tvrdoće ovisno o smjeru
- npr. kianit Al_2SiO_5

Kianit - tvrdoća prema Mohsu

SJAJ

- Izgled površine minerala u reflektiranom svjetlu

SJAJ može biti:

1. **metalni** (zlato, bakar, galenit, pirit) – opáki minerali, (neprozirni u prerezima debljine 0,02-0,03 mm) kod minerala s metalnom vezom zbog male energije potrebne se prevođenje elektrona u pobuđeno stanje svjetlost je izrazito apsorbirana, ali se veći dio oslobađa u vidu vidljivog svjetla → visoki sjaj
2. **nemetalni** – imaju ga općenito svjetlije obojeni i prozirni minerali

Nemetalni sjaj može biti:

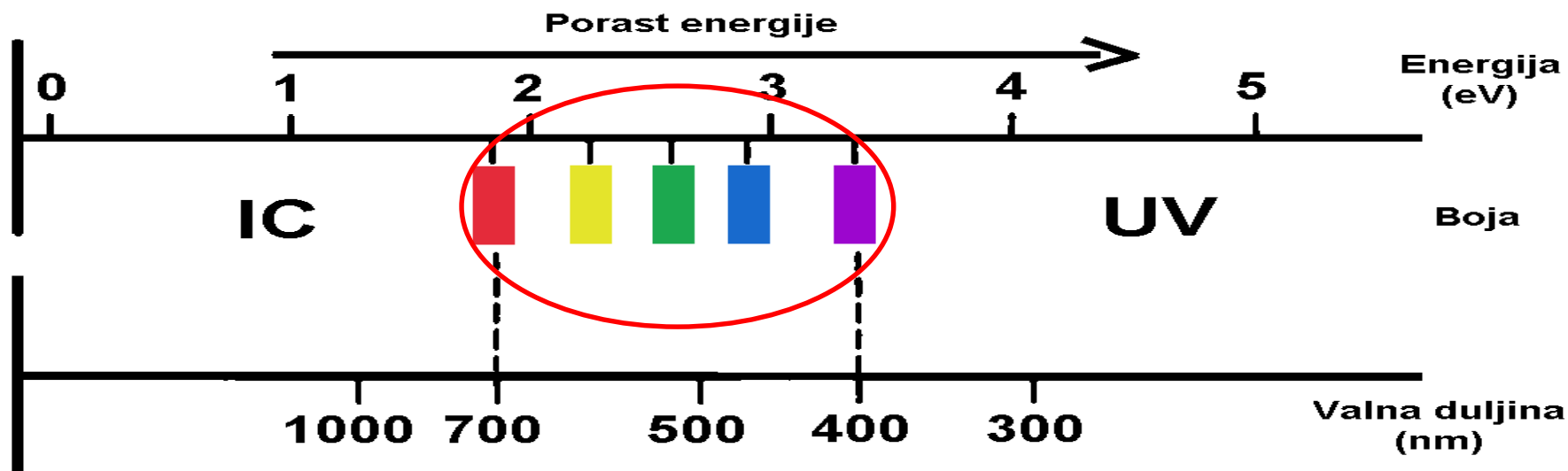
- a) staklast (kvarc, turmalin)
- b) voštan (sfalerit, sumpor)
- c) biserast, sedefast (talk, obično na plohamu kalavosti)
- d) mastan (masivan kvarc)
- e) svilenkast (serpentin (križotil), vlaknasti gips)
- f) zemljast
- g) dijamantan (dijamant, anglezit)

BOJA

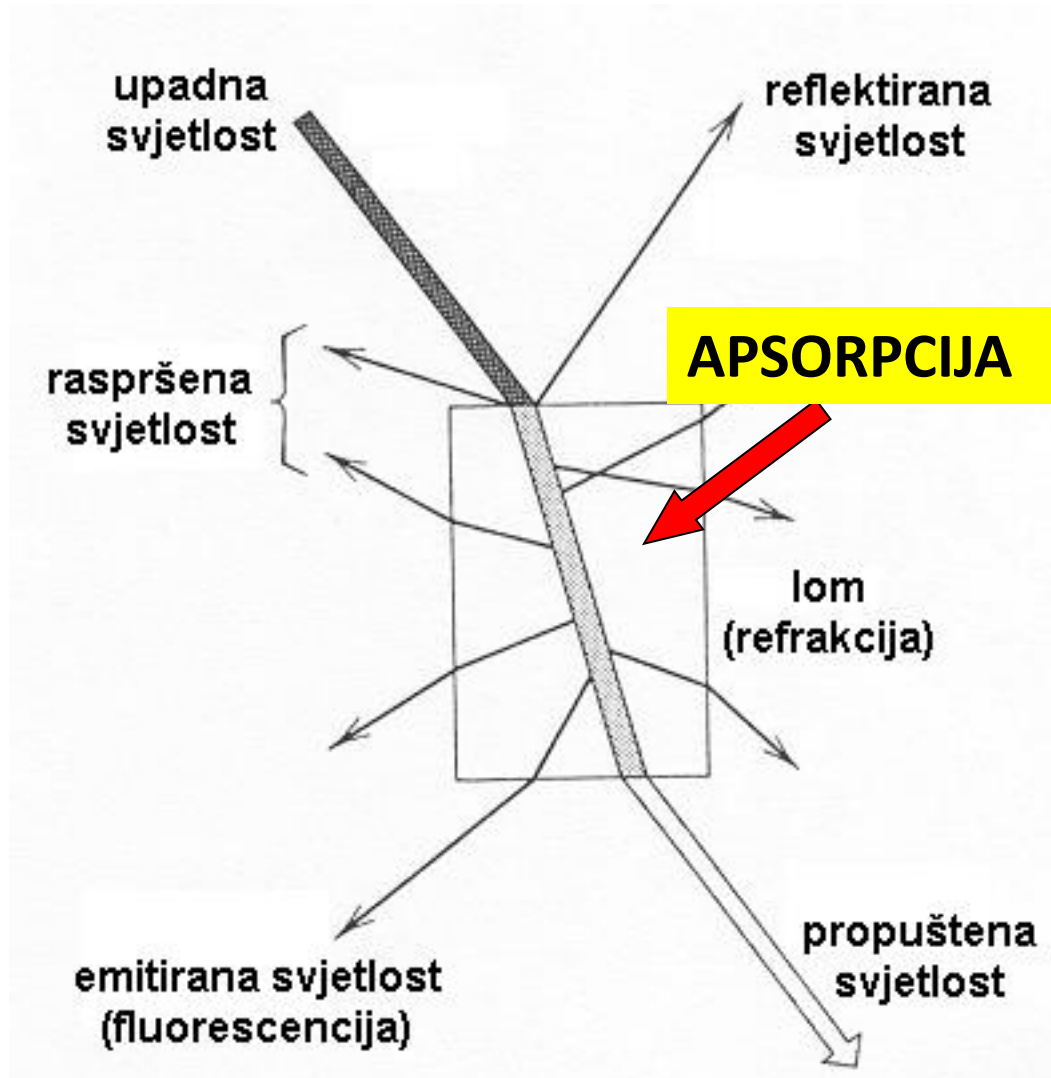
- odgovor oka na vidljivu svjetlost (350-750 nm)

$$E = h\nu = hc/\lambda$$

Spektar vidljive svjetlosti

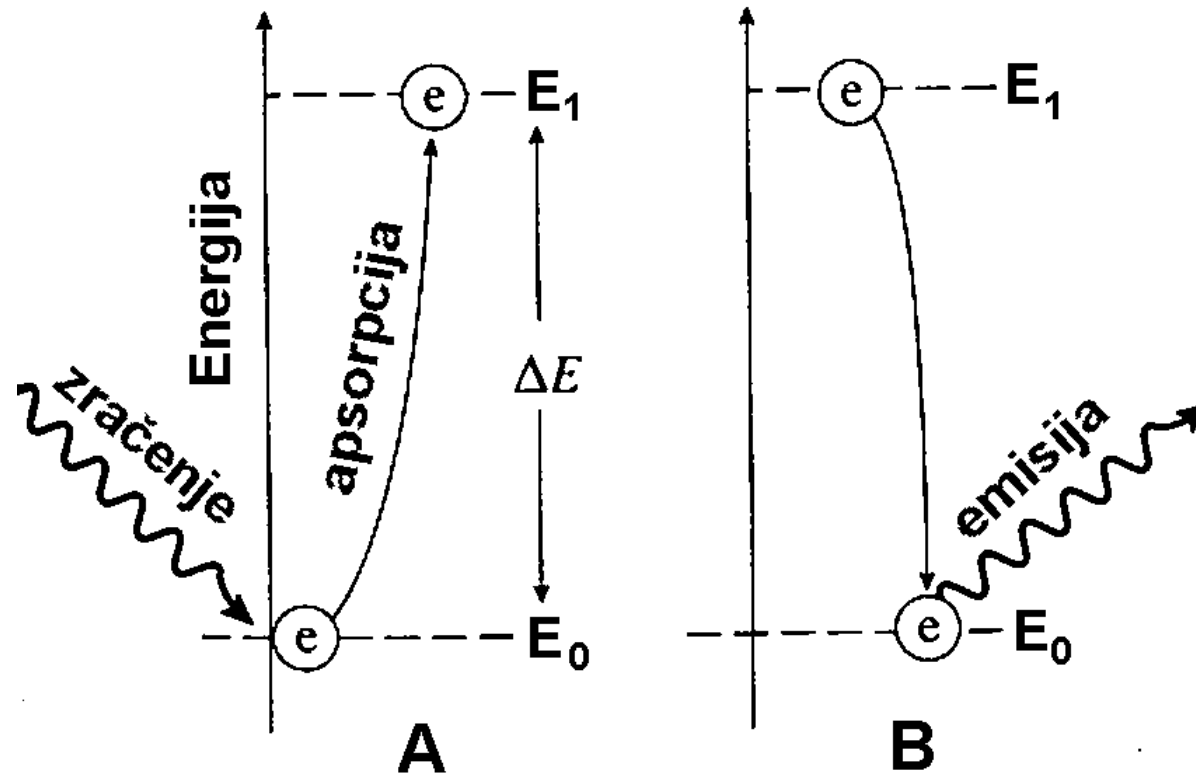
Porijeklo boje u mineralima

- ako nema apsorpcije → mineral bezbojan
- ako su pojedine valne duljine apsorbirane → mineral obojen
- boja koju vidimo = kombinacija neapsorbiranih valnih duljina

Zbog čega dolazi do apsorpcije?

- apsorpcija vidljive svjetlosti posljedica je prijelaza elektrona između različitih energetska stanja

Mehanizmi nastanka boje

1. Prijelaz kristalnog polja
2. Prijenos naboja
3. Centri boje

Prijelaz kristalnog polja

- uzrok boje leži u prisutnosti prijelaznih elemenata u strukturi (V, Cr, Mn, Fe, Co, Ni, Cu)
- ti elementi mogu dolaziti u mineralima kao glavni elementi ili se javljati u tragovima (KROMATOFORI)
  - boja vezana za prisutnost elementa u strukturi minerala koji je njegova glavna komponenta - IDIOKROMATSKA boja

- boja vezana za prisutnost elementa koji je u mineralu zastupljen u niskim koncentracijama (u tragovima, “nečistoće”) - ALOKROMATSKA boja
- prijelazni elementi imaju nepopunjene 3d orbitale, odnosno nesparene elektrone → ti elektroni su podložni prijelazima u viša energetska stanja

Primjer: Fe

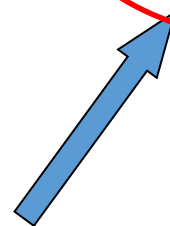
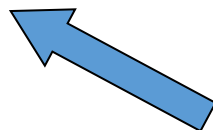
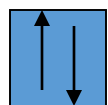
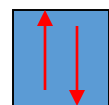
${}_{26}\text{Fe}$

$1s^2$

$2s^2 2p^6$

$3s^2 3p^6 3d^6$

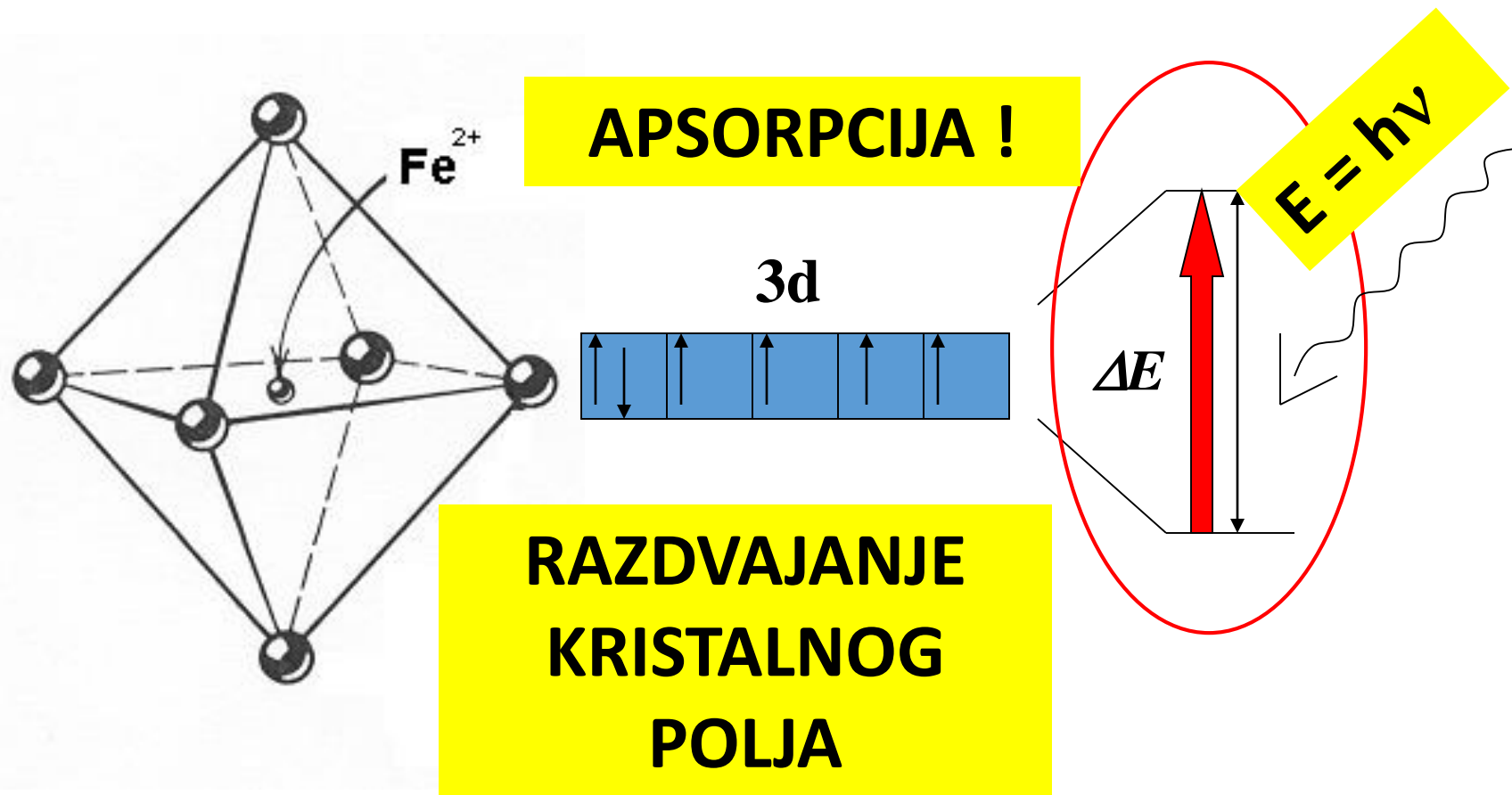
$4s^2$

Fe²⁺ ili Fe³⁺

- Fe^{2+} kao slobodni ion = d-orbitale jednakih energija
- u strukturi minerala = okružen anionima (koordinacijski poliedar)

Što utječe na razdvajanje kristalnog polja?

1. prisutnost određenog prijelaznog elementa
2. njegovo oksidacijsko stanje
3. koordinacija

Primjeri:

1. Olivin $(\text{Mg,Fe})_2\text{SiO}_4$

Fe^{2+} (C.N.=6) (zelena)

2. Korund Al_2O_3

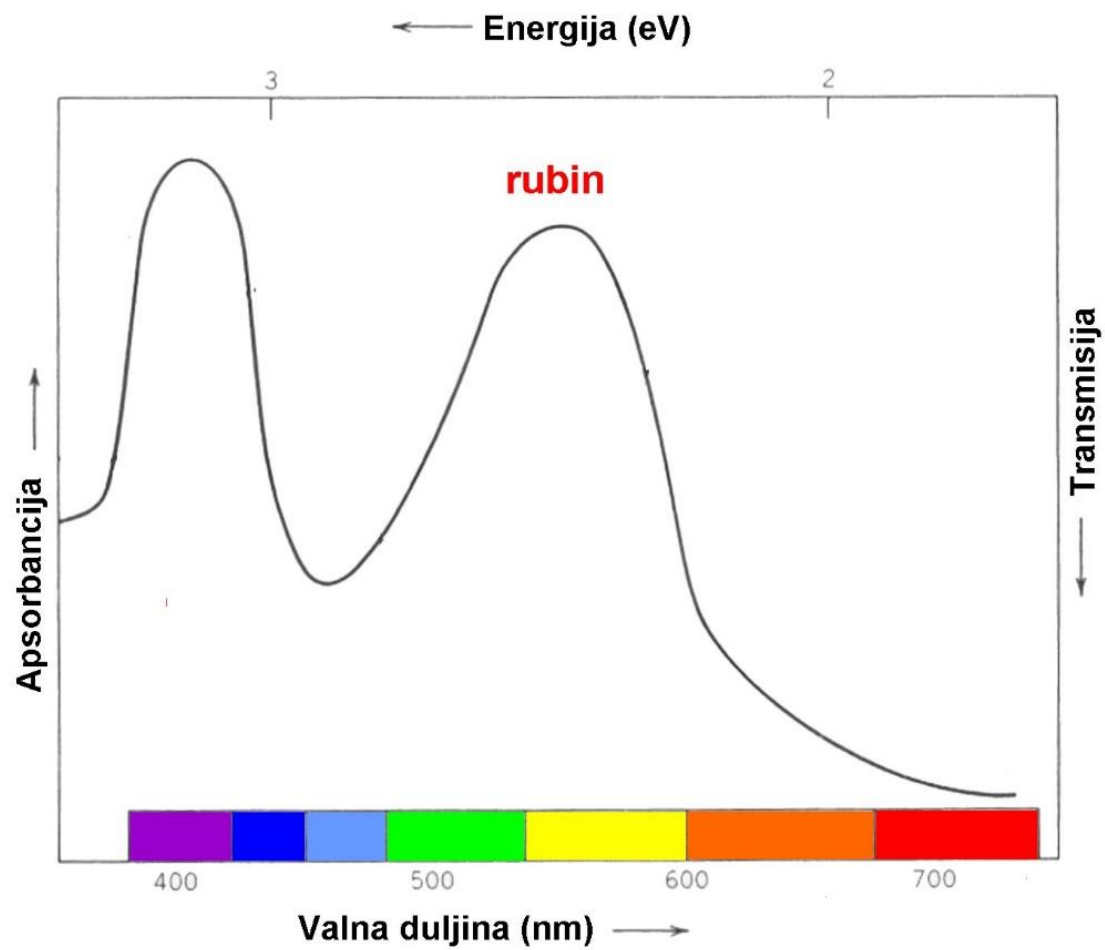
$\text{Cr}^{3+} \leftrightarrow \text{Al}^{3+}$ (C.N. = 6) (crvena)

3. Beril $\text{Be}_3\text{Al}_2\text{Si}_6\text{O}_{18}$

$\text{Cr}^{3+} \leftrightarrow \text{Al}^{3+}$ (C.N.=6) (zelena)

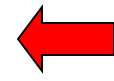
4. Turmalin $\text{Na}(\text{Li,Al})_3\text{Al}_6(\text{BO}_3)_3(\text{Si}_6\text{O}_{18})(\text{OH})_4$

$\text{Mn}^{3+} \leftrightarrow \text{Al}^{3+}$ (C.N.=6) (ljubičasta)

KORUND (rubin)

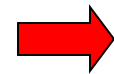

BERIL (smaragd)

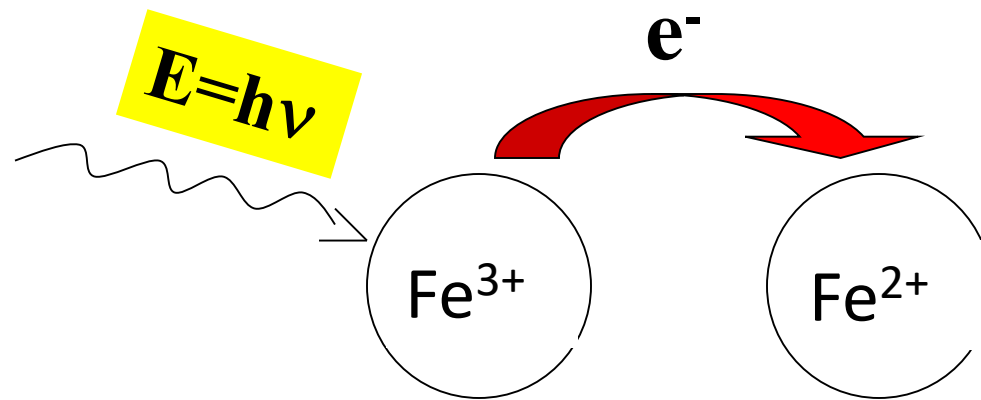

TURMALIN (rubelit)

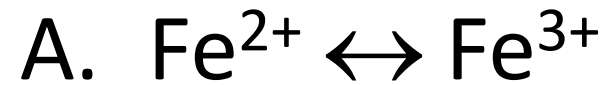
Prijenos naboja

- valentni elektroni prelaze između iona promjenjivih naboja koji su smješteni na susjednim položajima u strukturi (dijeljenje orbitala)

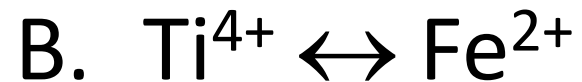

energija prijelaza odgovara valnim duljinama vidljive svjetlosti

PRIMJERI:

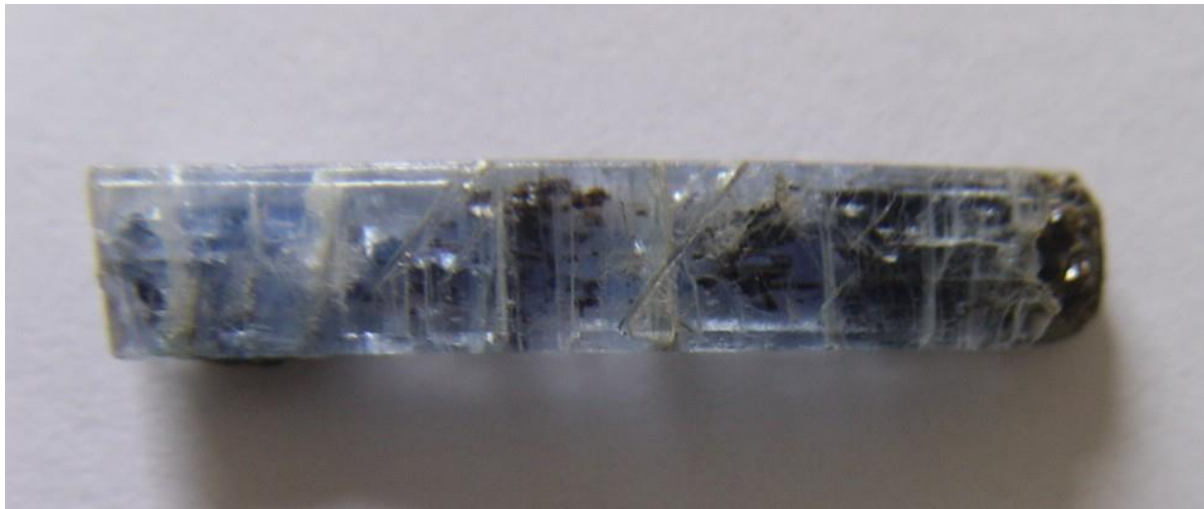

beril $\text{Be}_3\text{Al}_2\text{Si}_6\text{O}_{18}$ (akvamarin)

kianit Al_2SiO_5

korund Al_2O_3 (safir)

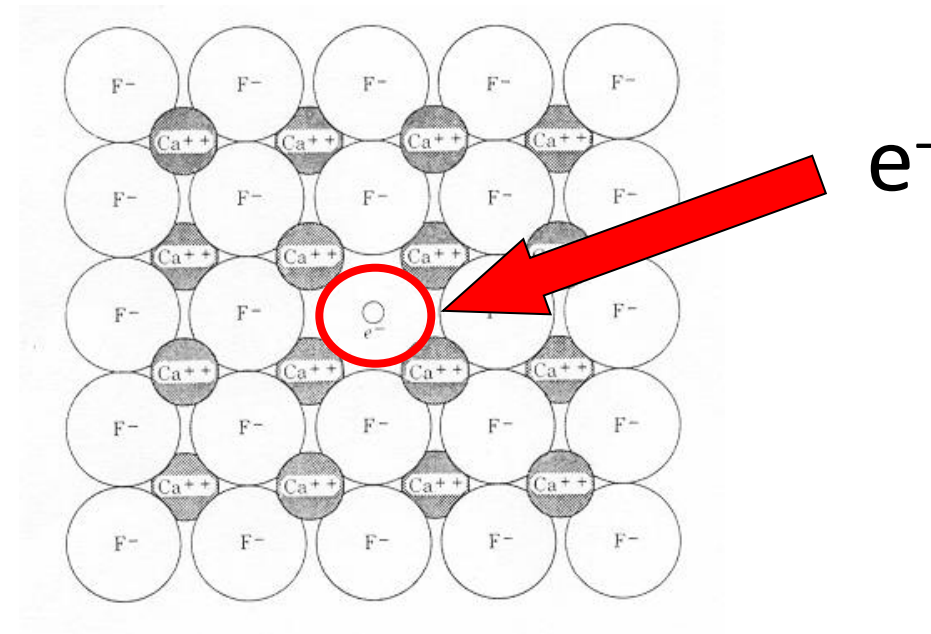

Centri boje

- strukturni defekti = izostanak iona na strukturnom položaju ili pojava “nečistoća” u intersticijama
- na tim defektnim položajima može se naći “zarobljen” nespareni elektron

fluorit CaF_2

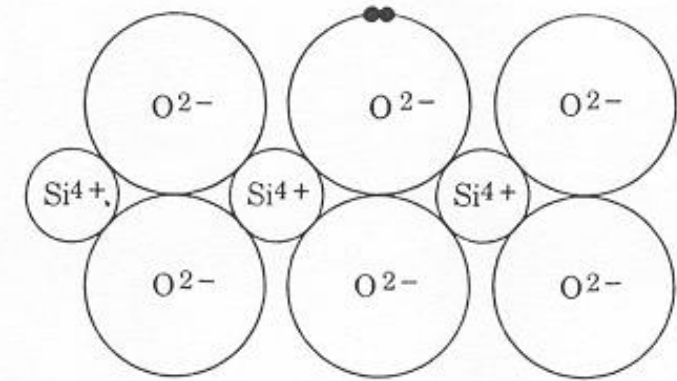

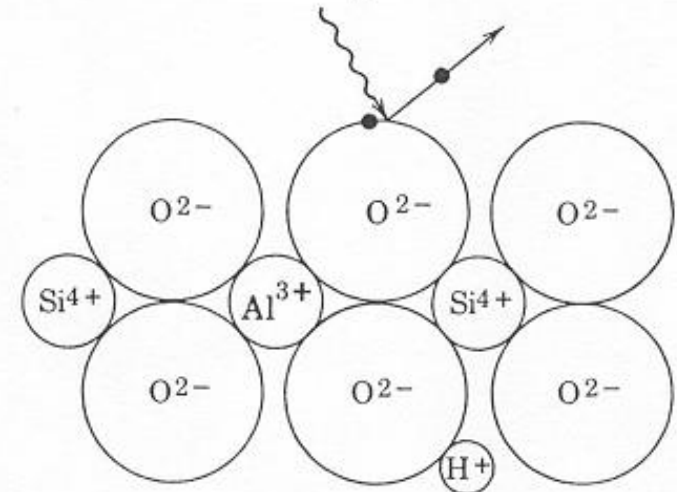
kvarc SiO_2

- jedan elektron izbačen uslijed zračenja
- preostali elektron ima niz pobuđenih stanja

→ ČAĐAVAC

zračenje

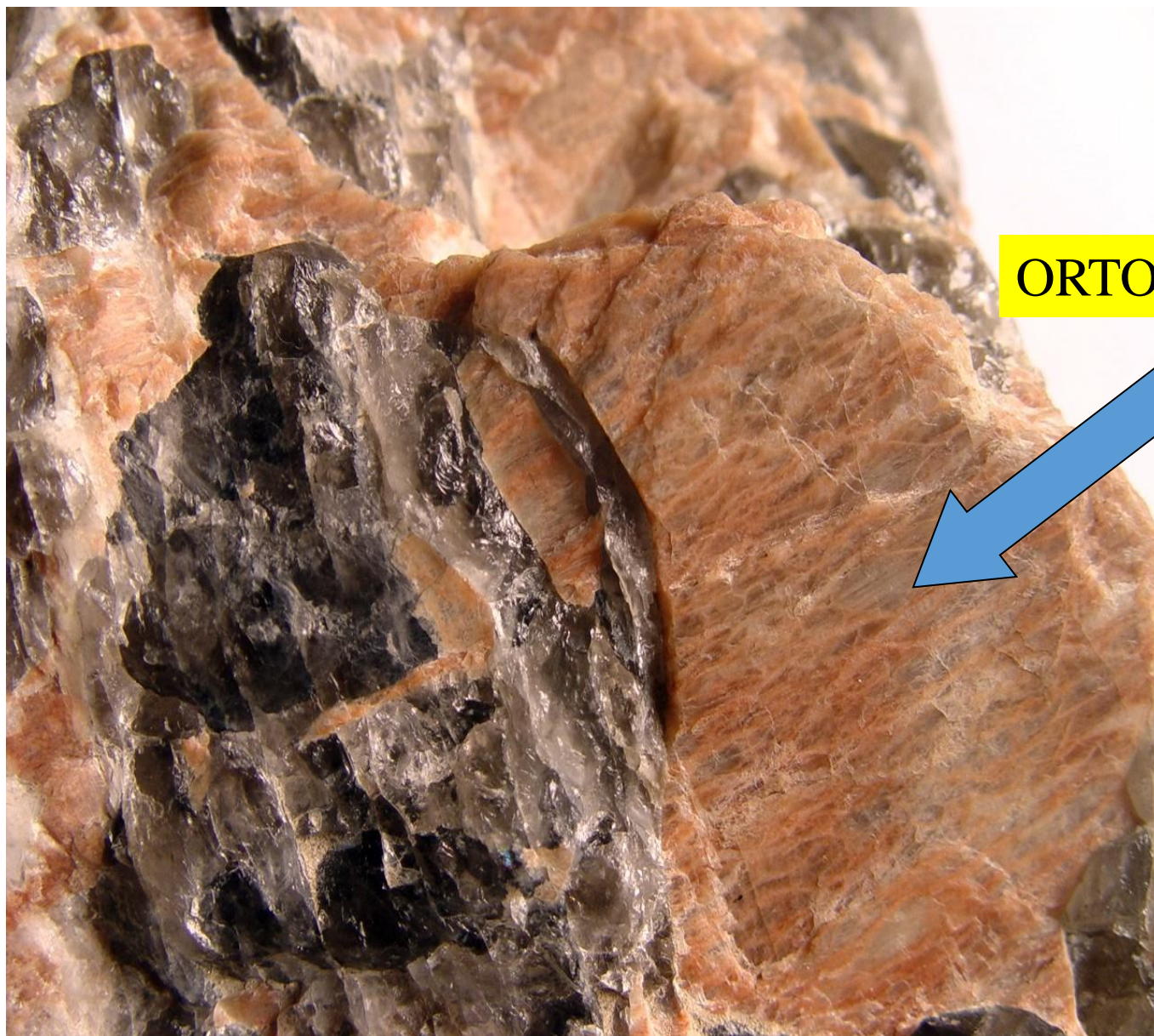
Obojenje uslijed mehaničkih primjesa

- mehaničke primjese (“nečistoće”) u inače bezbojnim mineralima

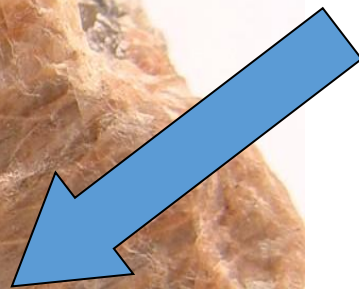
npr. hematit Fe_2O_3 daje crvenu boju nekim feldspatima i kalcitu

klorit boji kvarc zeleno

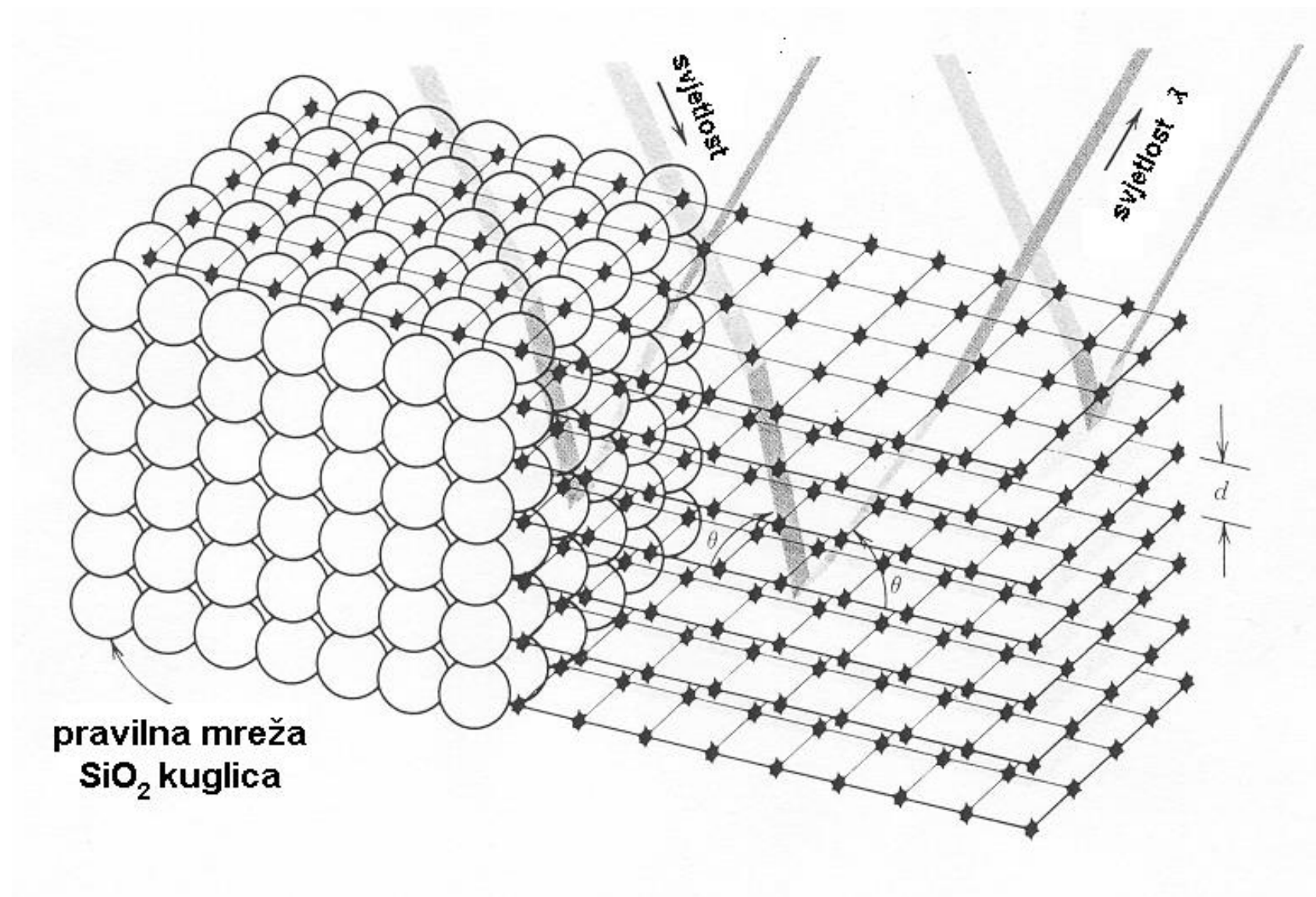
ORTOKLAS

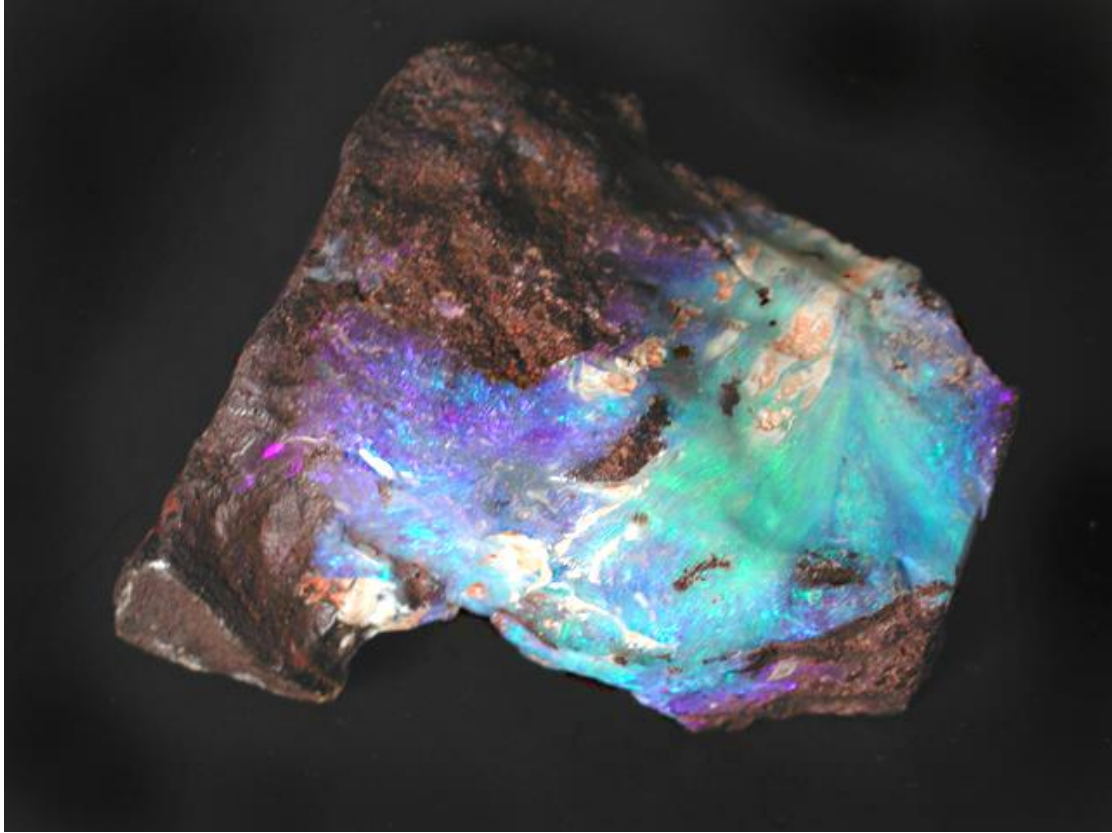
Igre boja

- zasnivaju se na pojavi raspršenja, difrakcije i interferencije svjetlosti
- **raspršenje** – događa se na paralelno poredanim inkluzijama, paralelnim vlaknima i sl.
- **difrakcija** – na periodički razmaknutim lomovima, sraslacima, ploham kalavosti, kuglicama, eksolucijskim lamelama (pojava različitih unutarnjih iridescencija)
- **interferencija** – na tankim filmovima fluida ili krutina (halkopirit, pirit, bornit)

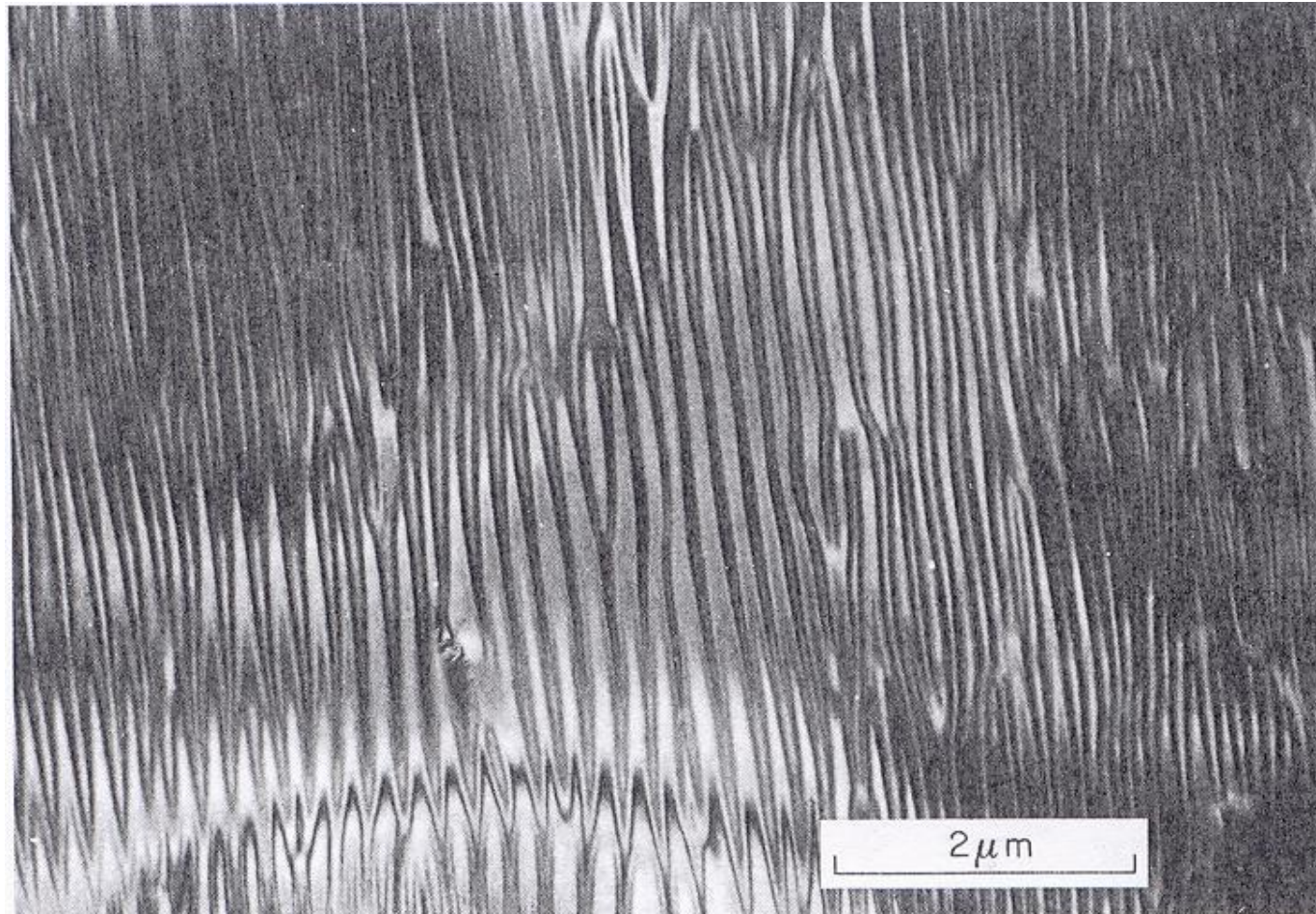
Opal $\text{SiO}_2 \times n\text{H}_2\text{O}$

Labradorescencija – raspršenje na eksolucijskim lamelama kod labradora (An_{50-70}) pri čemu se javljaju boje od plave do zelene (žute)

INTERFERENCIJA NA TANKIM FILMOVIMA

BORNIT

CRT

- boja praha minerala
- ne mora odgovarati boji minerala
- crt je obično svjetliji od boje minerala
- određuje se grebanjem minerala pomoću porculanske pločice (tvrdoća = 7)